

Kolmen kerroksen vanhempia? Hetero- ja parisuhdenormatiivisuuksia Suomen ja Ruotsin hedelmöityshoitolaissa

Anna Moring

Suomessa hyväksyttiin 25.10.2006 uusi laki hedelmöityshoidoista, joka mahdollistaa hoitojen jatkumisen myös itsellisille naisille ja naispareille. Ruotsissa lakia muutettiin vuonna 2005 siten, että hedelmöityshoidot avattiin myös naispareille.¹ Suomessa hedelmöityshoitoja ei aiemmin oltu säädelty erityislailla, Ruotsissa taas oli voimassa kaksi lakia, laki keinosiemennyksestä (inseminatiosta) vuodelta 1984 sekä laki IVF-hoidoista vuodelta 1988. Niissä hedelmöityshoidot rajattiin vain naisen ja miehen muodostamille avio- tai avopareille. Hedelmöityshoitolakien yhteydessä molemmissa maissa muutettiin vanhemmuutta määritteleviä lakeja tavoilla, jotka ottavat huomioon hedelmöityshoitojen tuloksena syntyneiden lasten suhteet vanhempiinsa.

Suomessa hedelmöityshoitoja koskevasta lainsäädännöstä

1 Käytän kautta tekstin Suomessa keskusteluun vakiintuneita käsitteitä "itsellinen nainen", "naispari" ja "miespari". Vältän tietoisesti seksuaali-identiteettioletukseen perustuvia ilmaisuja "homopari", "lesbopari" tai "heteropari". "Heteroparin" sijasta käytän ilmaisua "naisen ja miehen muodostama pari" tai lyhyesti "nais-mies-pari". "Naispari" ja "miespari" tuovat myös käsitteinä esiin näiden parien lainsäädännön kannalta olennaisen eron suhteessa nais-mies-pareihin. Tämä ero ei liity suoraan seksuaaliseen suuntaukseen vaan parin osapuolten sukupuoliin (ks. Edenheim 2005, 171; "itsellisen naisen" käsitteestä ks. Rossi 2003, 29–30 n 34).

“Lapsen oikeudellinen ja sosiaalinen asema on selkein ja turvallisin silloin, kun hän on avioliitossa olevien vanhempiansa biologinen lapsi.”

Päivi Räsänen

on väännetty kättä yli kaksikymmentä vuotta, vuodesta 1982 lähtien.² Vuoteen 1998 asti valmisteluissa on lähdetty siitä, että hoitoja voisi antaa vain nais-mies-pareille ja perusteena olisi niin sanottu "tahaton lapsettomuus"³

2 Suomen osalta lain säätämisprosessista vuoteen 1996 asti ks. Kuosmanen 1996a ja 1996b, 165 n 19. Vuoteen 2002 asti ks. Malin ja Burrell 2004.

3 Hedelmöityshoidoista käytettävät nimitykset ovat muuttuneet lain valmisteluprosessin aikana. Vuonna 1988 oikeusministeriön ensimmäisen työryhmän mietinnössä puhuttiin "keinollisista lisääntymismenetelmistä", sen jälkeen vuonna 1991 "keinoalkuisesta lisääntymisestä", kunnes vuonna 1995 Stakesin työryhmä alkoi pohtia "hedelmättömyyshoitoja". 2000-luvulla vakiintunut ilmaisu "hedelmöityshoidot" otettiin käyttöön vuoden 1998 luonnoksessa hallituksen esitykseksi. (HE 3/2006, 5. luku.)

(Kuosmanen 1996b; Burrell & Malin 2004). Hedelmöityshoitoja käsittelevä lakiesitys tuotiin ensimmäisen kerran eduskunnan käsittelyyn vuonna 2002 (HE 76/2002 vp). Tuolloin hallitus esitti hedelmöityshoitojen jatkamista naispareille ja itsellisille naisille sillä ehdolla, että sukusolujen luovuttaja voitaisiin vahvistaa syntyvän lapsen isäksi. Ehdotus kuitenkin muuttui lakivaliokunnassa, joka halusi kieltää hoidot kokonaan muilta kuin aviopareilta ja naisen ja miehen muodostamilta avopareilta. Tämän seurauksena hallitus veti esityksensä pois. Uusi lähes samansisältöinen esitys (HE 3/2006 vp) tuotiin eduskunnan käsittelyyn vuonna 2006. Lakivaliokunta muutti tätäkin esitystä vastaavasti kuin edellistä, mutta eduskunta asetui tukemaan lakivaliokunnan vähemmistön vastalauseita, joka oli hallituksen alkuperäisen esityksen mukainen ja jonka mukaan siis naisparien hoidot voivat jatkua.

Lakien muodoista ja sisällöistä on molemmissa maissa keskusteltu laajasti. Keskustelut ja lakitekstien lopulliset muotoilut tuovat esiin, kuinka perheitä⁴ ja vanhemmuuk-

”Hedelmällisyyden” käsite lain nimessä ja lain säätämisen tarkoituksena antaa ”keinoalkuisuuteen” verrattuna paremman mahdollisuuden vedota ”sairauden hoitoon” syynä itsellisten naisten ja naisparien sulkemiseen hoitojen ulkopuolelle. ”Sairauden hoito” -diskurssin käytöstä ks. Kuosmanen 1996 b, 168–169. Samaa logiikkaa käyttäen mm. kansanedustaja Räsänen lakiesitys (LA 140/2005 VP) käyttää tahattoman lapsettomuuden käsitettä perustellakseen itsellisten naisten ja naisparien rajaamista hoitojen ulkopuolelle. ”Tahattoman” vs. ”harkitun” lapsettomuuden käsitteiden kritiikistä ks. Rossi 2003, 25–43, myös Juvonen 2006.

4 Käytän käsitteitä ”perhe” ja ”perhemuoto” kuvaamaan niitä sosiaalisia käytäntöjä, joissa kaksi tai useampi ihminen elää yh-

sia koskevat yhteiskunnalliset ja oikeudelliset määritelmät ovat ristiriitaisia ja jatkuvan neuvottelun alaisia. Hedelmöityshoitoja ja vanhemmuutta koskevat lait määrittelevät, institutionalisoivat ja materialisoivat näitä määritelmiä. Samalla niissä materialisoituu ymmärrys siitä, minkälaisin perustein henkilö voi tulla lapsen juridiseksi vanhemmaksi.⁵ Pohdin tässä artikkelissa, miksi juuri ”miehettömien naisten” lisääntymisen ja vanhemmuuden kohdalla näyttää kulkevan yksi perheideaalien kiistellyistä rajakohdista ja miten tätä rajaa neuvotellaan Suomen ja Ruotsin lainsäädännössä. Vertailen juridisten vanhemmuuksien rakentumisen tapoja, ehtoja ja merkityksiä Suomen ja Ruotsin hedelmöityshoitolaissa ja vanhemmuutta koskevissa laeissa. Aineistonani on Ruotsin osalta 1.7.2006 voimaan tullut laki geneettisestä integriteetistä ym. (*Lag om genetisk integritet m.m.*, SFS 2006:351) perusteluineen (prop. 2004/05:137)⁶ sekä *föräldrabalken* (SFS 1949:381), jossa määritellään syntyvän lapsen vanhemmuussuhteet.

dessä muodostaen yhden yksikön joko omasta määritelmästäan lähtien tai yhteiskunnan määrittelemänä. ”Perheideaalin” avulla kuvaan aineiston tekstien tasolla rakentuvia ihanteita, jotka eivät välttämättä suoraan heijastele yhteiskunnallisia käytäntöjä tai voivat olla niiden kanssa myös ristiriidassa.

5 Ymmärrän lainsäädännön materialisoivan vaikutuksen niin, että tullessaan hyväksytyksi laki jo itsessään ennen täytäntöönpanoa säätelee yksilöiden toimintaa ja tuottaa painetta tuleviin yhteiskunnallisiin ja lainsäädännöllisiin muutoksiin. Lainsäädännön yhteiskunnallisia uudistuspyrkimyksiä materialisoivasta voimasta ks. Vuori 2001, 32.

6 Tämä laki säädettiin vuonna 2006 korvaamaan erillisiä inseminaatio- ja IVF-lakeja. Vuoden 2005 lakimuutos, johon johti käsittelemäni lakiehdotus prop. 2004/05:137, sisällytettiin sellaisenaan uuteen lakiin.

Suomen osalta analysoin hallituksen esitystä laiksi hedelmöityshoidoista ja isyyslain muuttamisesta perusteluineen (HE 3/2006). Laki hedelmöityshoidoista (22.12.2006/1237) sekä isyyslain muutokset astuivat voimaan 1.9.2007.

Olen valinnut vertailun kohteeksi yllämainitut lakitekstit kolmesta syystä: Ensinnäkin maiden oikeusjärjestelmät ovat hyvin samankaltaisia ja niiden vertailu on tältä osin mahdollista ja hedelmällistä (ks. Kurki-Suonio 1999, 3–4). Toiseksi myös lait itsessään ja niiden vanhemmuuteen liittyvät ratkaisut ovat merkittävältä osin samankaltaisia. Kolmanneksi lakien välillä on niiden samankaltaisuudesta huolimatta muutamia keskeisiä eroja, joiden vertailu valottaa perheideaaleihin ja vanhemmuuskäsityksiin sisältyviä normatiivisuuksia tavoilla, jotka vain toisen maan lainsäädäntöön keskittyminen saattaisi jättää pimentoon.

Lainsäädäntöprosessin vaiheista

Hedelmöityshoitojen käytäntöjä ovat Suomessa säädelleet aiemmin lähinnä lääkärin toiminnasta annetut eettiset ohjeet. Tämä on antanut lääkäreille melko vapaat kädet valita, keille hoitoja on annettu. (Malin ja Burrell 2004.) Hoitoja koskevan lainsäädännön valmistelussa lähtökohta on kuitenkin alusta asti ollut heteronormatiivisen reproduktiokäsityksen vahvistaminen lainsäädännön tasolla (ks. Kuosmanen 1996a ja b). Aiemmissa lakiehdotuksissa naisparit ja itselliset naiset on pyritty rajaamaan hoitojen ulkopuolelle argumenteilla, jotka vielä vuosituhannen vaihteessa muistuttivat 1900-luvun alun rotuhygienia-

ajattelua (Mustola 2000). Lainsäädäntöprosessissa ja sen aikaisissa keskusteluissa on sovellettu muun muassa liberaaleja ”oikeuksien” diskursseja (Jyränki 2005) eri tavoin riippuen siitä, onko tarkoitus ollut puoltaa vai vastustaa itsellisten naisten ja naisparien hoitoja. Vastakkain ovat olleet eri näkökulmat siitä, miten naisten, lasten ja miesten ”oikeudet” parhaiten toteutuvat (Jämsä et al 2005). Vuoden 2002 lakiehdotuksessa hoidot oltiin valmiita avaamaan myös itsellisille naisille ja naispareille. Samalla tuotiin kuitenkin mukaan ajatus sukusolujen luovuttajan nimeämisestä ”miehettömälle naiselle” syntyvän lapsen isäksi, sillä jokaisella lapsella tulisi olla lähtökohtainen ”oikeus” isyyskanteen ajamiseen (He 76/2002 vp). Tämä ratkaisu kieltäytyy kuitenkin hyväksymästä ajatusta siitä, että geneettisen ja sosiaalisen isyyden välillä olisi jokin ero (Nieminen 2005, 16) ja palauttaa siten vanhemmuuden puhtaasti biologiaan.

Paula Kuosmanen (1996a ja 1996b) analysoi vuoden 1991 laintarkastuskunnan lausuntoa keinoalkuisesta lisääntymisestä ja esitti, että lausunnon keskeisin säätelyn kohde oli sukupuolijärjestelmä. Sukupuolijärjestelmää säännellessään määrittelemällä sitä, kenellä ja millä perusteilla on oikeus saada käyttöönsä lisääntymisteknologista asiantuntemusta hankkiakseen lapsia (Kuosmanen 1996b, 166). Lakiehdotus keinoalkuisista lisääntymismenetelmistä tuotti Kuosmanen mukaan uudelleen ”modernia heteroseksuaalista kahtiajakautunutta sukupuolijärjestelmää” (Kuosmanen 1996a, 92). Lisäksi se tuotti juuri lisääntymisen homo- ja heteroseksuaalisuuden keskeiseksi eroksi ja otti tämän ”luonnollisen” eron suojelunsa kohteeksi

(Kuosmanen 1996b, 166). Tällä tavoin lapsesta tulee sukupuolieroon sidotun seksuaalisen yhteenliittymisen ”luonnollinen” tulos. Samalla lapsen ja tämän vanhempien välisen sukulaisuusiteen rakentumisen edellytykseksi tuotetaan *biogeneettinen*⁷ side. (Ks. Weston 1997, 170–171.) Biogenetiikan asettaminen ensisijaiseksi sukulaisuuden määrittelyn perusteeksi puolestaan sulkee kaikki ei-biologiset vanhemmat sukulaisuuden ulkopuolelle. Yritys biogeneettisen siteen priorisointiin ja ”luonnollistamiseen” sukulaisuuden muodostumisessa näkyi myös Suomen hedelmöityshoitolaista käydyssä keskustelussa, muun muassa kansanedustaja Päivi Räsänen (kd) hedelmöityshoitoja koskevassa lakialoitteessa. Räsänen totesi muun muassa, että “[l]apsen oikeudellinen ja sosiaalinen asema on selkein ja turvallisin silloin, kun hän on avioliitossa olevien vanhempiensa biologinen lapsi.” (LA 140/2005 vp.)

Ruotsissa hedelmöitys- ja adoptiolainsäädännöissä valinnut heteronormatiivisuus on 2000-luvulla osoittanut murtumisen merkkejä. Samalla kuitenkin geneettisen sukulaisuuden diskurssin⁸ ylivalta on Annika Hamrun-

7 Antropologi Kath Weston (1997) käyttää käsitettä ”biogeneettinen” osoittamaan sidettä, johon liittyy geneettinen sukulaisuus. Tässä tekstissä käytän tämän lisäksi käsitettä ”biologinen sukulaisuus” kuvaamaan tilannetta, jossa nainen on synnyttänyt lapsen, joka ei polveudu hänen geeneistään, esim. luovutetun munasolun tai alkion avulla.

8 Käytän diskurssin käsitettä foucaultlaisessa kriittisen diskursianalyysin viitekehyksessä (ks. Jokinen & Juhila 1999, 86; Jokinen 2004, 191–192). Tarkoitin sillä sellaisia kielellisiä käytäntöjä, joilla tiettyä ilmiötä (tässä tapauksessa vanhemmuutta ja sukulaisuutta) tietyssä kontekstissa (tässä tapauksessa lainsäädännön teksteissä) samanaikaisesti kuvataan ja tuotetaan (ks. Jokinen

din (2005) mukaan jopa vahvistunut, mikä näkyy muun muassa biologisen isyyden ensisijaisuutena suhteessa sosiaaliseen äitiyteen sekä siinä, että uuden hedelmöityshoitolaisten mukaan kaikkien luovuttajien on oltava tunnettuja. Lisäksi vanhemmuutta koskeva lainsäädäntö laahaa edelleen pahasti perässä perheiden moninaisuuden tunnustamisessa. (Mts. 98–100.) Myös homoseksuaaleja ja transsukupuolisia koskevien valtiollisten selontekojen ja sukupuolia koskevan ajattelun taustalla ovat koko ajan vaikuttaneet heteronormatiiviset määritelmät (Edenheim 2005, 132).

Nämä määritelmät tuottavat ja samalla kutsuvat ei-heteroseksuaaleja subjekteja heteronormatiivisiin positioihin. Sara Edenheim toteaa, että ”legitimiteetin tarve [ei siis itse legitimiteetti] on välttämättömyys sekä normittavalle oikeusjärjestelmälle että normatiivisia vaatimuksia esittävälle subjektille” (mt. 136, lisäys ja kursiivi AM).⁹ Oikeusjärjestelmä siis tarvitsee legitimiteettiä pyrkiviä subjekteja, jotka tarvitsevat legitimointia oikeusjärjestelmässä. Kun lainsäädäntöä muokataan, kuten Ruotsissa on tehty, niin, että esimerkiksi lapsen hankkiminen naisparin perheeseen

& Juhila 1999, 86). Samasta tekstistä voi löytää useita erilaisia diskursseja, jotka voivat rakentua toisiaan vastaan tai toisilleen rinnakkaisina ja joiden välillä voi olla hierarkkinen suhde. Hegemonisella diskurssilla tarkoitan hierarkiassa ensisijaistettua diskurssia, tekstin ensisijaistamaa tulkintakehystä, jolla on usein joko suoraa tai epäsuoraa institutionaalista valtaa. (Jokinen & Juhila 1999, 64–65; Jokinen 2004, 193.)

9 Behovet av legitimitet är en nödvändighet för både ett normerande rättsväsende och ett subjekt med normativa anspråk (Mt. 136, kaikki tämän artikkelin käännökset AM).

voidaan sisällyttää lain piiriin, oikeusjärjestelmä legitimoitietietä aiemmin poissuljetut käytännöt. Tällöin neuvottelun alaisiksi joutuvat sekä oikeusjärjestelmän sisäiset normit että subjektien esittämät vaatimukset siitä, kuinka oikeusjärjestelmän normeja tulisi muuttaa. Vaatimukset voivat kuitenkin olla moninaisia ja keskenään ristiriitaisia. Niinpä oikeusjärjestelmään lopulta tehtävät muutokset ovat neuvotteluprosessin tulos, jossa määritellään, minkälaisia käytäntöjä järjestelmä on valmis legitimoimaan ja minkälaisia ei. Näiden käytäntöjen artikuloiminen oikeusjärjestelmän puitteissa (ja kielellä) on välttämätön edellytys niiden oikeudelliselle tunnustamiselle, mutta samalla tämä artikulaatio tuottaa ja määrittelee niitä positioita, joihin subjektit voivat oikeusjärjestelmän puitteissa asettua¹⁰.

Lakitekstit ideaaliperheen ja heteronormatiivisuuden tuottajina?

Tarkastelen hedelmöityshoitoja ja vanhemmuutta käsitteleviä lakeja teksteinä, joissa määritellään, minkälaiset perhemuodot ovat oikeudellisesti ymmärrettäviä. Oikeusinstituutina on yhteiskunnallisesti erityisen merkittävä, koska sillä on yhteiskunnallinen vallankäyttökoneisto tukenaan (Niemi-Kiesiläinen et al 2006, 19). Lakitekstit käyttävät esimerkiksi mediateksteihin tai kaunokirjallisuuteen verrattuna erilaista valtaa (ks. Foucault 2002).

¹⁰ Subjektin positioni käsitteellä tarkoitan asemaa, joka subjektille rakentuu tiettyssä merkitysjärjestelmässä (ks. Jokinen & Juhila 1999, 68).

Ne ovat luonteeltaan normatiivisia ja säänteleviä, mikä vaikuttaa olennaisesti niiden tulkintaan ja siihen, kuinka niihin voi lukea merkityksiä. Lakiteksteissä muotoillaan yhteiskunnallisia arvoja ja hierarkioita normatiivisesti ja määritellään, kuinka käytännön tilanteet lainsäädännöllisesti ratkaistaan. Ne siis muokkaavat todellisuutta ja tuottavat siihen järjestystä hyvin konkreettisella tavalla.

Oikeusjärjestelmän puitteissa subjekteja määritellään ja on määritelty monin paikoin heteronormatiivisista¹¹ lähtökohdista (Sorainen 2000, 9–10, 22–24). Järjestelmän heteronormatiivisuutta on purettu erilaisin lainsäädännöllisin hankkein, muun muassa poistamalla rikoslaista samaa sukupuolta olevien välinen haureus (1971) ja homoseksuaalisuuden kehotuskielto (1996) sekä säätämällä laki rekisteröidystä parisuhteesta (2002). Varsinkin lakia rekisteröidyistä parisuhteista on kritisoitu siitä, että se purkaa lainsäädännön heteronormatiivisuutta vain tietyiltä osin ja tietyillä ehdoilla (Jyränki 2005) sekä koskee vain sellaisia subjekteja, jotka sopivat muuten ”kunniallisuuden” määreisiin (Sorainen 2006). Visuaalisen kulttuurin (queer-)tutkija Leena-Maija Rossi (2006) esittää, että valtio voi laeilla “suhteellisen pakottavasti puuttua seksuaalisesti toiseuttamiensa ja samalla ‘ei-kunniallisiksi’

¹¹ Leena-Maija Rossi (2006, 19) on määritellyt heteronormatiivisuuden tutkimisen sen pohtimiseksi, “kuinka [...] institutionalisoitu heteroseksuaalisuus muodostaa sosiaalisten ja seksuaalisten suhteiden oletusarvoisen, luonnollistetun ja ainoan hyväksytyyn ja tavoiteltavan mallin.” Rossin mukaan heteronormatiivisuuden olennainen piirre on seksuaalisuuden oletettu reproduktiivinen funktionaalisuus ja legitimointi. (Mts. 20; ks. myös Kuosmanen 1996b.)

eli lisääntymis- ja vanhemmuuskelvottomiksi merkitsemiensä kansalaisten elämään” (mts, 21). Lainsäädännöllä ei kuitenkaan voida estää “vanhemmuuskelvottomiksi” merkittyjen kansalaisten lisääntymistä, vaan kansalaiset voivat muodostaa monenlaisia perhesuhteita, jotka voivat olla myös ristiriitaisessa suhteessa lainsäädäntöön, lainsäädännöstä käsin näkymättömiä tai mahdottomia tunnistaa (vrt. Kuosmanen 1996b, 173).¹²

Suomessa ja Ruotsissa on uusien hedelmöityshoitolakien myötä uudistettu myös vanhemmuuksia sääntelevää lainsäädäntöä siten, että se huomioi naisparille tai itselliselle naiselle hedelmöityshoidon tuloksena syntyvän lapsen suhteet vanhempiinsa sekä oikeuden tietää sukusolujen luovuttajan henkilöllisyys. Vaikka oikeusinstituutio onkin periaatteessa huomionut nais- ja miesparit, muun muassa lain rekisteröidyistä parisuhteista puitteissa, ja siten tunnustanut niiden olemassaolon, samaa sukupuolta olevien parien perheet tulevat lain piiriin hyvin eri tavoin kuin naisen ja miehen muodostamat parit ja laki määrittelee heidät eri lähtökohdista.

Tässä artikkelissa kysyn, miten lakiteksteissä tuotetaan vanhemmuutta ja määritellään sitä tapauksissa, joissa perherakenteet eivät sovi heteroseksuaaliseen ydinperhemalliin. Kysyn, minkälaisia perhemalleja lainsäädäntö on valmis sisällyttämään järjestelmäänsä ja millä ehdoilla sekä minkälaisia ensisijaisuuksia nämä lainsäädännölliset ratkaisut tuottavat. (Vrt. Butler 2004, 104–105). En pyri

¹² Oikeusjärjestelmän heteronormatiivisuuden kritiikistä ks. myös Kuosmanen 1996a, Sorainen 2000, Collier 2000, Hayden 2005.

esittämään vaihtoehtoja hyväksytylle lainsäädännölle enkä pohtimaan lakien käytännön sovelluksia oikeustieteelliseltä kannalta. Sen sijaan tutkin, miten lakitekstit sitoutuvat heteroseksuaalisuuteen ja parisuhteisiin liittyviin normeihin. Voiko esimerkiksi avaran hedelmöityshoitolain läpimenon sanoa purkaneen heteronormatiivisia rakenteita tai kyseenalaistaneen “luonnolliseksi” tuotettua lisääntymiseen liittyvää eroa homo- ja heteroseksuaalisuuden välillä (ks. Kuosmanen 1996b, Weston 1997)? Lainsäädännön valta tuottaa heteroseksuaalista järjestystä kyseenalaistuu naisparien ja itsellisten naisten lisääntymiskäytäntöjen kautta, mutta lainsäädäntö käyttää edelleen valtaa määritellä subjekti omista lähtökohdistaan osaksi lain järjestystä, esimerkiksi nimeämällä tai jättämällä nimeämättä vanhemmaksi. Mutta millä ehdoilla lait kutsuvat yksilöitä vanhemmuuden piiriin?

Vanhemmuuden rakentuminen lakiteksteissä

Syntyvän lapsen vanhemmuutta säätelevät Suomessa isyyslaki ja laki lapseksi ottamisesta, Ruotsissa erikseen nimetty *föräldrabalken*. Sekä Suomessa että Ruotsissa hedelmöityshoitoja voi antaa aviopareille, naispareille ja avopareille. Molemmissa maissa sukusolujen luovuttajat rekisteröidään ja lapsella on myöhemmin oikeus saada tietoonsa luovuttajan henkilöllisyys. Miesparit on suljettu hedelmöityshoitojen ulkopuolelle kieltämällä sijaissynnytys kategorisesti kokonaan.¹³ Kummassakaan maassa

¹³ Ruotsissa miesparit voivat kuitenkin tulla vanhemmiksi adoption kautta, Suomessa taas miesparin toinen osapuoli voi adoptoida yksin. Tosin käytännössä kummankaan maan adop-

koti-inseminaatiota, eli siittiöiden viemistä naiseen ilman lääketieteellisen henkilökunnan avustusta, ei pidetä lain tarkoituksena hedelmöityshoitona vaan se rinnastetaan naisen ja miehen väliseen yhdyntään.

Merkittävin ero maiden lainsäädäntöjen välillä on, että Ruotsin laki edellyttää hedelmöityshoitoihin hakeutuvan naisen elävän parisuhteessa ja hoitojen tuloksella syntyvälle lapselle on aina oltava lähtökohtaisesti mahdollista vahvistaa kaksi juridista vanhempaa. Suomessa taas hoitoja voivat saada kaikki naiset parisuhdestatuksesta riippumatta eikä lähtökohtaista vaatimusta kahdesta vanhemmasta ole. Ruotsissa hoitoja saavat siis avioliitossa tai

tioviranomaiset eivät ole pystyneet välittämään miesparille adoptiolasta (ks. Ruotsin osalta Stenholm & Strömberg 2004). Toinen keskeinen miesparien tai itsellisten miesten vanhemmaksi tuleminen tapa on nk. apilaperheen perustaminen naisparin tai itsellisen naisen kanssa. Moniapilaperheiksi kutsutaan perheitä, joissa lapsella on enemmän kuin kaksi vanhempaa siten, että joko naispari ja miespari (neliapilaperhe), naispari ja yksi mies tai miespari ja yksi nainen (kolmiapilaperheitä) ovat päättäneet jakaa vanhemmuuden keskenään.

Suomen hedelmöityshoitolaki kieltää eksplisiittisesti hedelmöityshoitojen käyttämisen sijaissyntyysjärjestelyihin eli sen, että hoitojen päämäärä olisi antaa syntyvä lapsi adoptoitavaksi. Lakia valmisteltaessa keskusteltiin myös mahdollisuudesta olla kieltämättä sijaissyntyystä kategorisesti. Siihen nähtiin kuitenkin sisältyvän ongelmia, jotka eivät liity parin seksuaaliseen suuntaukseen tai sukupuoleen ja joita ei lainsäädännön keinoin olisi voitu ratkaista. Sijaissyntytyksen kaltaisia järjestelyitä voidaan Suomessa kuitenkin toteuttaa siten, että synnyttänyt äiti luopuu lapsen huoltajuudesta ja tapaamisoikeuksista ja lapsi elää biologisen isänsä (ja tämän mahdollisen kumppanin) kanssa. Tällaisista järjestelyistä ei voida etukäteen sopia juridisesti sitovasti vaan ne perustuvat osapuolten tahtoon lapsen synnyttyä.

rekisteröidyssä parisuhteessa elävät henkilöt sekä samaa ja eri sukupuolta olevat avoparit. Hoitoihin vaaditaan aina hoitoja saavan naisen kumppanin suostumus, jonka perusteella kumppanin vanhemmuussuhde lapseen voidaan vahvistaa. (*Lag om genetisk integritet m.m.*, 6 kap. 1§.)¹⁴ Klinikalle spermaa luovuttanutta miestä ei Ruotsissa missään tapauksessa voida vahvistaa hedelmöityshoidoilla alkunsa saaneen lapsen isäksi.

Suomessa suostumusta hoitoihin kysytään vain avio- tai *avomieheltä*, rekisteröityä puolisoa tai samaa sukupuolta olevaa avopuolisoa laki ei tässä kohtaa ota huomioon. Tästä seuraa, että hedelmöityshoitojen tuloksena syntyvän lapsen vanhemmaksi voidaan vahvistaa synnyttävän äidin lisäksi vain tämän miespuolinen kumppani, tai joissain tapauksissa siittiöiden luovuttaja. Samaa sukupuolta olevien parien kohdalla juridinen vanhempi voi kuitenkin hakea sosiaaliselle vanhemmalle lapsen (oheis-)huoltajuutta¹⁵.

14 Puolisosta ei voi tulla vanhempaa suostumuksen perusteella, jos raskaus on saanut alkunsa ruotsalaisen terveydenhuoltojärjestelmän ulkopuolella, esimerkiksi koti-inseminaatiolla tai ulkomaisella klinikalla. Näissä tapauksissa hänellä on kuitenkin mahdollisuus adoptoida kumppaninsa lapsi perheen sisäisen adoption kautta.

15 Oheishuoltajuuden myöntää käräjäoikeus juridisen vanhemman hakemuksesta ja sitä voi hakea myös esimerkiksi lapsen isovanhemmalle tai muulle läheiselle ihmiselle. Kun huoltajuus on oikeuden toimesta myönnetty, se ei eroa oikeusvaikutuksiltaan biologisen/juridisen vanhemman huoltajuudesta. Huoltajuus ei kuitenkaan tuo mukanaan tapaamisoikeutta eikä elatusvelvollisuutta suhteessa lapseen, nämä on Suomen lainsäädännössä sidottu juridiseen vanhemmuuteen. Kaikenlaiset huoltajuussuhteet lapseen nähden lakkaavat kun lapsi täyttää 18 vuotta.

Itsellisten naisten ja naisparien kohdalla Suomen lakiin on kirjattu erillinen ”isyysoptio”, jonka mukaan sukusolujen luovuttaja voidaan vahvistaa lapsen juridiseksi isäksi, mikäli hän ei ole tätä erikseen kieltänyt. Itselliset naiset tai naisparit voivat kuitenkin valita hoitoihinsa siittiöitä, joissa tällaista optiota ei ole. Tältä osin hyväksytty lainsäädäntö poikkeaa vuonna 2002 eduskunnassa käsitellystä hallituksen esityksestä (HE 76/2002 vp), jossa luovuttaja olisi aina voitu vahvistaa itselliselle naiselle tai naisparille syntyvän lapsen isäksi.

Toinen merkittävä ero koskee luovutettujen alkuiden käyttöä. Ruotsissa ainakin toisen hedelmöityshoidoissa käytettävän sukusolun tulee olla parin oma. Tämä raja on muotoiltu tavalla, joka sulkee useimmat naisparit luovutetuilla munasoluilla tehtävien hoitojen ulkopuolelle. Lain mukaan, jos hoitoihin käytettävä munasolu ei ole hoitoja saavan naisen oma, se on täytynyt hedelmöittää *kumppanin siittiöillä* (*Lag om genetisk integritet m.m. 7 kap. 3§*). Tämä linjaus mahdollistaisi luovutetuilla munasoluilla tehtävät hoidot vain sellaisille naispareille, joiden toinen osapuoli on joskus voinut tuottaa siittiöitä¹⁶. Ratkaisu on myös merkittävä suhteessa biogenetiikan asemaan vanhemmuuden määrittäjänä – vanhemmuuden

16 Suomessa on tiedossa muutamia tapauksia, joissa miehestä naiseksi sukupuolensa korjannut henkilö on ennen kastraatiota tallettanut siittiöitä käytettäväksi myöhemmin hedelmöityshoitoihin. Näistä hoidoista ovat tietojeni mukaan kieltäytyneet yhtä lukuun ottamatta kaikki suomalaiset klinikat. Klinikoiden tulkinnan mukaan siittiöt luovuttanutta äitiä ei myöskään voida vahvistaa lapsen juridiseksi vanhemmaksi, tätä ei tosin ole oikeuskäytännössä koeteltu. Ruotsin oikeusjärjestelmän tai klinikoiden suhtautumisesta vastaaviin tilanteisiin minulla ei ole tietoa.

ehdoksi muodostuu tällöin sekä *biologinen* että *geneettinen* suhde lapseen, tai parisuhde sellaisen henkilön kanssa, jolla on tällainen biogeneettinen suhde lapseen. Suomen lain mukaan taas hoitoja saa antaa myös luovutetuilla alkioidella.

Seuraavassa tarkastelen yksityiskohtaisemmin kahta esimerkkitapausta, sosiaalisen äidin vanhemmuuden määrittelyä Ruotsin laissa sekä isyyden määräytymistä Suomen laissa. Esimerkeissä konkretisoituvat lainsäädännön vaikeudet sisällyttää itseensä rakenteita, jotka kyseenalaistavat tai toisintoistavat heteronormatiivista perhejärjestystä.

Tapaus 1. Äiti/vanhempi (mor/förälder) Ruotsin föräldrabalkenissa

Har insemination utförts på modern enligt 6 kap. lagen (2006:351) om genetisk integritet m.m. [...] med samtycke av en kvinna som var moderns registrerade partner eller sambo [...] skall den som har lämnat samtycket anses som barnets förälder (Föräldrabalken, 1 kap 9§).¹⁷

Ruotsissa hedelmöityshoitojen tuloksena syntyneellä lapsella voi olla kolmea lajia vanhempia: *moder, fader* ja *förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken*. Synnyttänyt nainen on lapsen äiti, *moder*. Mikäli hän on naimisissa,

17 ”Mikäli inseminaatio on suoritettu äidille lain geneettisestä integriteetistä ym. säädetyin 6. luvun mukaisesti, katsotaan suostumuksen antanut henkilö lapsen vanhemmaksi” (*Föräldrabalken, 1 kap 9§*).

aviomiehen kohdalla toteutuu isyysolettama eli hänestä tulee ilman eri vahvistusta lapsen isä, *fader*.¹⁸ Myös naisen avomies voidaan vahvistaa hoitoihin annetun suostumuksen perusteella lapsen isäksi. Tämän lisäksi vuoden 2005 lakimuutos loi uuden vanhemmuuskäsitteen, “*barnets förälder enligt 1 kap. 9 § föräldrabalken*”¹⁹ (ks. esimerkiksi *Folkbokföringslag*, SFS 1991:481). Tämä käsite tarkoittaa synnyttävän naisen naispuolista kumppania, joka vahvistetaan hedelmöityshoitoihin annetun suostumuksen perusteella lapsen vanhemmaksi.

Vanhemmuuskäsitteiden sanavalinnat herättivät keskustelua lain valmisteluvaiheessa. Lakiesityksen pohjana olleessa valiokuntamietinnössä oli ehdotettu myös sosiaalisen äidin nimittämistä äidiksi (*mor*). Perusteluissa kuitenkin todetaan, että se olisi lakiteknisesti hankalaa sillä *föräldrabalken*issa ja muussakin lainsäädännössä on kohtia, jotka kohdistuvat erityisesti lapsen synnyttäneeseen naiseen.²⁰ Samoin nimitys ”kanssaäiti” (*medmor*)

18 Ruotsin seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen etujärjestö RFSL vaati lausunnossaan vastaavan vanhemmuusolettaman ulottamista myös rekisteröityihin parisuhteisiin. Lakiesityksen perusteluissa tämä kuitenkin torjuttiin sillä perusteella, että se saattaisi vaikeuttaa homomiesten vanhemmiksi tuleamista kolmi- ja neliapilaperheissä. Perusteluissa huomautetaan, että lasten hankkiminen naisparien kanssa on monille homomiehille tärkeä vanhemmaksi tuleminen tapa, jota ei ole syytä lailla rajoittaa. (Prop. 2004/05:137, 5. luku.)

19 Lapsen vanhempi *föräldrabalken*in 1 luvun 9§ mukaan.

20 Perusteluissa ei tässä kohtaa viitata vanhempainvapaalakiin, vaikka juuri synnytykseen liittyvän korvamerkityn äitiysvapaan luulisi olevan kohta, jossa synnyttävän äidin erottaminen lakiteknisesti olisi merkittävää. (Kiitän Tiia Aarnipuuta huomioni suuntaamisesta tähän seikkaan.) Ruotsin äitiysvapaalaki on

olisi harhaanjohtava, sillä tarkoitus on, että vanhemmat ovat täysin yhdenvertaisia lain edessä. (Prop. 2004/05:137.) Myös kokonaan uuden vanhemmuusnimikkeen lisääminen lainsäädäntöön olisi ollut teknisesti hankalaa. Niinpä sosiaalisen äidin nimikkeeksi päädyttiin esittämään jo lain kieleen vakiintunutta nimitystä ”*förälder*”, ja niissä kohdin missä tarvitaan tarkempaa viittausta, tähän spesifiin vanhemmuuden muotoon viitataan muodossa ”*förälder enligt 1 kap. 9§ föräldrabalken*”.

Siinä missä hoitoihin suostumuksen antanut miespuolinen vanhempi vahvistetaan lapsen isäksi (*fader*), nainen siis vahvistetaan lapsen vanhemmaksi (*förälder*), ei äidiksi (*moder*). Näin ollen nimitys ”äiti” halutaan varata yksinomaan lapsen synnyttäneelle naiselle. Tämän perusteleminen lakiteknisillä seikoilla osoittaa, että kahden ”äidin” yhtäaikaisen vanhemmuuden tunnustaminen johtaisi lainsäädännön sisäisiin ristiriitoihin tilanteissa, joissa synnyttävä nainen on asetettu ensisijaiseksi määrittäjäksi lapsen liittyvissä asioissa ja siten lapsen ensisijaiseksi vanhemmaksi (ks. viite 21).

kuin perusteluissa viitataan huoltajuuden määrittämiseen *föräldrabalken*issa (molemmille avioliiton osapuolille, tai jos pari ei ole naimisissa, vain äidille) sekä nimilakiin (*Namnlag*, SFS 1982:670), jonka mukaan lapsi saa syntyessään äitinsä sukunimen. Samoin viitataan väestörekisterilain toiseen pykälään (*Folkbokföringslag*, 2§, perusteluissa virheellisesti viitattu SFS 1995:584, todellisuudessa SFS 1991:481), jonka mukaan lapsi kirjataan Ruotsin väestörekisteriin, jos siihen on kirjattu joko a) hänen äitinsä tai b) isänsä (*fader*), jolla on huoltajuus.

Lainsäädännön kykenemättömyys sulattaa kahta yhtäaikaista "äitiä" on merkittävä diskursiivinen valinta vanhemmuuden ja sukulaisuuden määrittymisen kannalta. Positio ainoana "äitinä" antaa lapsen synnyttäneelle äidille etuoikeutetun aseman suhteessa muihin kuin aviomieheensä esimerkiksi huoltajuuden määrittymisessä²¹. Näin lainsäädäntö säilyttää edelleen avioliiton ainoana parisuhteen muotona, jossa lapsen syntymä merkitsee automaattisesti molempien liiton osapuolten vanhemmaksi tulemistä. Tämä hierarkkinen rakenne heijastaa diskursiivisen välisiä jännitteitä, joissa muunlaiset perheet rakentuvat suhteessa hegemoniseen heteroydinperhediskurssiin ja sitä tukevaan biologisen vanhemmuuden diskurssiin.

Vastaava heteroydinperhediskurssi näyttää vaikuttavan vanhemmuuksien järjestymiseen myös perheissä, jotka ovat alusta asti asettuneet ydinperhenormin ulkopuolelle. Juha Jämsä (2005) on tutkinut moniapilaperheiden vanhemmuuspositioiden rakentumista Suomessa 2000-luvulla. Jämsän mukaan vanhemmuuksien välisiin suhteisiin vaikuttavat kaksi tekijää: biologinen (ja sen kautta mahdollinen juridinen) vanhemmuus sekä sukupuoli. Tällöin kolmen tai neljän vanhemman perheissä biologiset/juridiset vanhemmat ovat vahvemmassa asemassa kuin sosiaaliset vanhemmat ja naiset vahvemmassa asemassa

21 Lapsen huoltajuutta voidaan hakea *förälder enligt 1 kap. 9§ föräldrabalken* -vanhemmalle samalla tavalla kuin isyyden tunnustavalle avomiehelle, sosiaalilautakunnalta vanhemmuuden vahvistamisen yhteydessä. Mikäli vanhemmat ovat lapsen syntymän jälkeen erimielisiä vanhemmuuteen, huoltajuuteen, asumiseen tai elatukseen liittyen, asia ratkotaan käräjäoikeudessa. (*Föräldrabalken*, 6 kap.)

kuin miehet. Kaikkein "paras" asema perheessä on synnyttäneellä äidillä. Kakkospaikasta kilpailevat biologinen isä ja sosiaalinen äiti, joista isällä on puolellaan biologinen ja mahdollisesti juridinen vanhemmuus, sosiaalisella äidillä puolestaan naiseus ja parisuhde biologisen äidin kanssa. Tämän paikan jako riippuu paljolti arjen järjestelyistä ja oikeudellisista suhteista, kuten isyyden tunnustamisesta, huoltajuuksista ja tapaamisjärjestelyjen muodoista. Sosiaalisen isän positio taas on Jämsän mukaan hierarkkisesti heikoin sillä hän on "väärää" sukupuolta, hänellä ei ole lapsen biologista sidettä eikä siten myöskään mahdollisuutta juridiseen vanhemmuuteen.

Ruotsin laissa näkyy samankaltainen hierarkia. Lapselle on haluttu lähtökohtaisesti turvata synnyttäneen äidin lisäksi vähintään "se toinen" vanhempi. "Sen toisen" positio ei kuitenkaan ole laissa eksplisiittisesti sukupuoleen sidottu vaan sen voi täyttää myös toinen nainen. Yhtäältä tämän sukupuolittamattomuuden voi tulkita purkavan ajatusta heteroseksuaalisen ydinperheen ensisijaisuudesta lapsen kasvualustana. Toisaalta laissa on kuitenkin säädetty, että hedelmöityshoidoilla alkunsa saavien lasten osalta sukulujen luovuttajalla ei tule olla minkäänlaisia oikeuksia tai velvollisuuksia suhteessa lapseen (prop. 2004/05:137), eli tältä osin ydinperhe ilman ulkopuolisia "uhkia" on kuitenkin asetettu etusijalle. Koti-inseminaatiotapauksissa oikeudellinen päätösvalta "kakkosvanhemmaksi" ryhtymisestä, eli oikeus isyyşkanteen ajamiseen, on kuitenkin annettu biologiselle isälle (ks. alaviitteet 13 ja 18). Tältä osin Ruotsin laki tuntuu ilmentävän hyvin Jämsän toteamaa ambivalenssia isän ja "toisen äidin" välillä. Kokonaan

juridisen vanhemmuuden ulkopuolelle jää Ruotsissa kuitenkin Suomenkin moniapilaperheissä viimeiselle sijalle sijoittunut sosiaalinen isä.

Toisen vanhemman symbolinen paikka

Miten pitäisi tulkita sitä, ettei Ruotsin lakitekstiin ole lakiteknisesti mahdollista sijoittaa kahta ”äiti-vanhempaa”? Pohdin tätä kysymystä filosofi Judith Butlerin *Antigone’s Claimissa* (2000, 57–82) esittämän sukulaisuuden rakentumisen analyysin kautta. Butlerin mukaan antropologian alalla virinnyt sukulaisuuden kritiikki on keskittynyt sukulaisuuden määrittämisen ehtona pidettyjen verisiteiden fiktiivisyyden osoittamiseen (mt. 74). Tämän kritiikin päämäärä on ollut moninaisten sukulaisuuden muotojen legitimointi, muotojen, jotka eivät rajoitu vain avioliiton tai verisukulaisuuden kautta rakentuviin siteisiin. Butler keskustelee siitä, kuinka ja millä ehdoilla sukulaisuuden ja/tai perheen rakenteita on mahdollista muokata. (Mt. 70.) Hän kysyy mitä tapahtuu, kun perverssi tai mahdoton tulee esiin symbolisella tasolla ja esittää vaatimuksensa legitiimiin sukulaisuuteen, samalla kun itse symbolisen tason toiminta toisaalta riippuu tämän perverssin poissulkemisesta ja patologisaatiosta (mt. 68). Mitä kulttuuriselle sukulaisuuteen perustuvalla symbolisella järjestelmälle tapahtuu, kun vanhemmoimassa on yhtä aikaa kaksi miestä tai kaksi naista?

Butlerin (2000) mukaan kielen symbolinen taso ei taivu vastaanottamaan kahta samaa sukupuolta olevaa vanhempaa vaan tuottaa heidän kohdalleen normalisaatioefektin.

Tämä efekti liittyy jakoon toisaalta symboliseen ja toisaalta sosiaaliseen tasoon. Mikäli hyväksymme tämän kahtiajaon, joudumme myös hyväksymään sen, että sosiaalisen tasolla tapahtuva vanhemmoiminen merkityksellistyy symbolisen tason ehdoilla. Lapsella voisi siis esimerkiksi olla kaksi äitiä, mutta ei-synnyttäneen äidin vanhemmuus käsitettäisiin ”isyyden” position kautta ja hänelle tuotettaisiin isyyteen yleisesti liittyviä funktioita (esimerkiksi suojelevuus ja toiminnallisuus). Näin epänormatiivinen rakenne tulisi jälleen normalisoitua ymmärrettäväksi eikä se olennaisesti kyseenalaistaisi heteronormatiivisia rakenteita. Ruotsin lain vanhemmuutta koskeviin sanavalintoihin sovellettuna tämä väite tuottaa mielenkiintoisia seurauksia.

Lakitekstin sanan ”*förälder*” käyttöä sanan ”*mor*” sijasta voi Butlerin tulkinnan valossa lukea heteronormin ilmentymänä. Kun kahden naispuolisen vanhemman virallinen nimittäminen ”äidiksi” tuottaa lakitekniisiä vaikeuksia, se näyttäisi osoittavan, että ”äidin” symbolisen position haltuunotto tilanteessa, jossa henkilö ei ole synnyttänyt lastaan, kyseenalaistaisi symbolisen järjestelmän sisäisen koherenssin.²² Myös ”isän” miehisen symbolisen position haltuunotto selkeästi naiselliseksi merkitystä sosiaalisesta

22 Poikkeuksen tästä muodostaa adoptio, jonka kautta lapsella voi Ruotsin lain mukaan periaatteessa olla kaksi adoptioäitiä (*adoptivmoder*). Tosin adoptiolainsäädäntö (4 kap. föräldrabalken) on sukupuolineutraalisti muotoiltu, adoptiovanhemmista tulee sen mukaan lapsen vanhempia (*förälder*) eikä adoptioäitiä nimikkeenä esiinny lainsäädännössä muualla kuin nimilaisissa sukunimen määrittämisen osalta. (Sanahaku lakiteksteistä: http://62.95.69.15/sfs/sfst_form2.html)

vanhemmuuspositiosta käsin aiheuttaisi vastaavan kohe-
renssein järkkymisen. Kulttuurin symbolinen järjestelmä
siis vaatii ensisijaisesti yhden “äidin” ja yhden “isän”
position.

Sen sijaan toisen naispuolisen vanhemman nimikkeeksi
lakitekstissä valittu sukupuolineutraali sana “*förälder*”
näyttäisi järjestelmälle kelpaavan. Sosiaalisessa sfäärissä
tapahtuva kahden vanhemmointiin sitoutuneen naispuoli-
sen subjektin (suomeksi kahden “äidin”) muodostama per-
he siis pysyy sosiaalisen puolella järjestelmän sallimissa
rajoissa, mutta jos he vaativat molempien “äiti”-position
symbolista tunnustamista, symbolinen järjestelmä ei pysty
tätä vaatimusta vastaanottamaan. Kahden ”äidin” yhtä-
aikaisuus torjutaan Ruotsin laissa rinnastamalla toisen
naisen vanhemmuus symbolisessa järjestelmässä tuotet-
tuun “isä”-positioon, mutta asettamalla se kuitenkin eri
asemaan kuin aviomiehen isyys esimerkiksi sulkemalla
sosiaalinen äiti avioliittoon perustuvan vanhemmuu-
solettaman ulkopuolelle (ks. alaviite 22) ja asettamalla
hänet siten aviomiestä heikompaan asemaan esimerkiksi
huoltajuudesta päätettäessä.

Kahden äidin tapauksessa normalisaatiota ja kulttuurin
symboliseen järjestelmään sisällyttämistä ei siis pääse
tapahtumaan, sillä symbolinen taso ei veny vastaanotta-
maan sitä. Sen sijaan “*förälder*”-nimityksen käyttäminen
sosiaalisesta äidistä vahvistaa osaltaan hänen epänorma-
tiivisuuttaan suhteessa “normaaliin” mamma-pappa-barn
-kuvioon. “*Förälder*”-nimitys tai sen asuttavat sosiaaliset
äitisubjektit eivät kuitenkaan myöskään itsestään selvästi
horjuta tai kyseenalaista symbolista järjestelmää vaan

säilyvät sen määritelmien piirissä eräänlaisena outoutena,
joka on sinne sisällytetty yhdenvertaisuuden ideaalien
täyttämiseksi, mutta joka ei kuitenkaan saavuta saman-
laista puhevaltaa symbolisen järjestelmän puitteissa kuin
esimerkiksi aviomies-isä.

“*Förälder*”-positiosta artikuloituva äitiys käyttää oikeu-
dellista vanhemmuuden kieltä hyväkseen, vaikka on tämän
kielen peruskieliopista (äiti, isä, lapsi) lähtökohtaisesti
poissuljettu ja siten myös osoitus symbolisen järjestelmän
riittämättömyydestä suhteessa sosiaaliin käytäntöihin.
Vaatimalla itselleen puhevaltaa oikeudellisissa yhteyk-
sissä, esimerkiksi avioeroissa, kuolemantapauksissa tai
huoltajuuskiistoissa, “*förälder*”-äiti pakottaa symbolisen
järjestelmän kuulemaan itseään ja tekee itsestään osalli-
sen sen kielestä. Tämä ei kuitenkaan ole yksisuuntainen
tie, sillä samalla kun “*förälder*”-äiti käyttää oikeudellisen
järjestelmän kieltä, hän myös artikuloi itsensä osaksi tätä
järjestelmää ja antaa sille ja sen valtaa käyttäville elimil-
le, kuten tuomioistuimille, vallan määrittää paikkansa
suhteessa muihin toimijoihin järjestelmän puitteissa.
Esimerkiksi erotilanteessa “*förälder*”-äiti on periaatteessa
“*moder*”-äidin kanssa yhdenvertainen. Nähtäväksi jää,
kuinka Ruotsin tuomioistuimet sovittelevat tällaisissa ti-
lanteissa huoltajuuksiin, asumiseen ja elatukseen liittyviä
kysymyksiä käytännössä.

Tapaus 2. Isyyden tärkeys Suomessa

Siinä missä Ruotsissa on keskitytty vanhempien luku-
määrään ja nimityksiin, Suomessa keskeiseksi on nostettu

heidän sukupuolensa. Vuonna 2002 pois vedetty hedelmöityshoitolakiehdotus lähti siitä, että jokaiselle hedelmöityshoidoista syntyvälle lapselle tulisi voida vahvistaa juridinen isä, joka itsellisen naisen tai naisparin tapauksessa olisi sukusolujen luovuttaja ja naisen ja miehen muodostaman parin kohdalla hoitoihin suostumuksen antanut mies. Tämä kohta muutettiin vuoden 2006 hyväksytyyn esitykseen. Sen mukaan itsellisten naisten tai naisparien käyttöön sukusoluja luovuttanut mies voidaan vahvistaa syntyvän lapsen isäksi, mutta hän *voi myös olla suostumatta* juridisen isyyden vahvistamiseen. Samoin nainen tai naispari voi valita käyttävänsä sukusoluja, joiden luovuttaja ei suostu isyyden vahvistamiseen. (He 3/2006.) Mikäli luovutettuja siittiöitä käytetään naisen ja miehen muodostaman parin hoitamiseen, luovuttajaa ei voida missään tilanteessa vahvistaa lapsen isäksi vaan tällöin tämä mahdollisuus on vain synnyttävän naisen mieskumppanilla.

Isyyden vahvistamiseen tarvitaan vuoden 2006 esityksen mukaan joko a) avioliitto, jolloin isyyttä ei erikseen vahvisteta vaan se toteutuu isyysolettaman perusteella, b) biogeneettinen suhde lapseen tai c) todistus siitä, että lapsi on syntynyt sellaisten hedelmöityshoitojen tuloksena, joihin isäksi vahvistettava mies on antanut suostumuksensa. (HE 3/2006.)²³ Aiemmin isyyslakiin oli kirjattu ehdoton biogeneettisen siteen ensisijaisuus. Tästä poikkeus oli vain aviomiehen isyysolettama ja sekin voitiin kumota,

²³ Esityksen perustelujen mukaan ”Suomessa voimassaolevan kirjoittamattoman oikeuden nojalla lapsen äiti on nainen, joka synnyttää lapsen” (He 3/2006, 2.1).

mikäli pystyttiin osoittamaan, ettei aviomies ollut lapsen biogeneettinen isä. Uudessa muotoilussa biogenetiikan ensisijaisuus murretaan ja sosiaaliselle isälle annetaan oikeus lapsen vanhemmuuteen – tosin vain tilanteissa, joissa lapsi on aikaansaatu miehen suostumuksella heteroydinperheeseen. Sen sijaan itsellisten naisten ja naisparien kohdalla biogeneettinen side säilyttää ensisijaisuutensa.

Mikäli vanhemmuuden ”kakkospaikasta” siis kilpailee kaksi miestä, katsotaan synnyttävän äidin kanssa parisuhteessa elävän sosiaalisen isän olevan etusijalla suhteessa perheen ulkopuoliseen biogeneettiseen isään. Jos sen sijaan ”kakkospaikan” täyttäjäksi olisi perhekäytännön tasolla tulossa synnyttävän äidin naispuolinen kumppani, on lakiin kirjattu mahdollisuus asettaa perheelle täysin tuntematon biogeneettinen isä sosiaalisen äidin edelle juridista vanhemmuutta määriteltäessä. Tämä ratkaisu vertautuu mielenkiintoisesti Juha Jämsän moniapilaperheiden vanhemmuuden käytäntöjä kuvaavaan malliin ja ajatuksiin biogeneettisen- vs. sosiaalisen vanhemmuuden ja nais- vs. mies-vanhemmuuden suhteista (Jämsä 2005). Toisin kuin Jämsän moniapilaperheiden vanhemmuussuhteita kuvaavassa mallissa, Suomen hedelmöityshoitolaki on nais-miesparien kohdalla valmis priorisoimaan sosiaalisen miesvanhemmuuden biologisen miesvanhemmuuden edelle. Se asettaa kuitenkin biologisen miesvanhemmuuden naisparien kohdalla eksplisiittisesti sosiaalisen naisvanhemmuuden edelle. Tässä lain määrittäessä periaatteeksi nousee nähdäkseni heteroydinperheiden ja niistä poikkeavien perhemuotojen välinen legitimititeettiero, jossa konkretisoituu lainsäädännön heteronormatiivisuus. Laki pyrkii

vahvistamaan heteroseksuaaliseen parisuhdenormiin sitoutuneet käytännöt, kuten sosiaalisen isyyden osana heteroseksuaalista parisuhdetta tai biogeneettisen isyyden ensisijaisuuden suhteessa naisparien perheiden sosiaaliseen äitiyteen. Mutta samalla se jättää tunnustamatta normin toistamisessa osittain epäonnistuvat käytännöt, kuten sosiaalisen äitiyden tai sosiaalisen isyyden erillään heteroseksuaalisesta parisuhteesta.

Heteroseksuaalisen parisuhdenormin lisäksi Suomen hedelmöityshoitolain taustalla näkyy tarve säilyttää isyyden painoarvo. Esimerkiksi eduskunnan lähetekeskustelussa lain pelättiin tekevän isyyden tarpeettomaksi yhteiskunnassa, koska sen avulla Suomeen tehtäisiin lisää "isättömiä lapsia"²⁴. Tätä tulkintaa tukee myös se, että luovutetuista munasoluista alkunsa saaneella lapsella olisi kyllä hallituksen esityksen mukaan oikeus tietää luovuttajan henkilöllisyys, mutta munasoluihin ei liittyisi vastaavaa vanhemmuusoptiota kuin siittiöihin – ei vaikka lapsi syntyisi itselliselle naiselle.

Kun naisparit tai itselliset naiset ja heidän luovutetuista sukusoluista syntyvät lapsensa pyritään sisällyttämään heteronormatiivisesti järjestäytyneen lainsäädännön piiriin, syntyy tarve määritellä kunkin yksilön asema jollakin tavalla suhteessa hegemonisiin perhediskursseihin ja niissä rakentuviin positioihin, kuten isyyteen tai äitiyteen. Janet Carstenin (2004, 170) mukaan ihmiset pyrkivät selvittämään itselleen uusien lisääntymisteknologioiden vaikutuksia käsittelemällä niitä muiden "moni-

²⁴ Ks. laista käyty eduskuntakeskustelu (http://www.eduskunta.fi/faktatmp/utatmp/akxtmp/ptk_100_2006_ke_p_1.shtml).

mutkaisten" perhesuhteiden kautta. Esimerkiksi adoption tai avioeron kautta muodostuneet perheet ovat toimineet malleina hedelmöityshoitojen avulla syntyneiden lasten sukulaisuussuhteita käsitteellistettäessä.

Suomen hedelmöityshoitolain osalta siittiöiden luovuttajan asema muistuttaa lähinnä lapsensa äidistä ennen lapsen syntymää eronneen miehen positiota. Mahdollistamalla sukusolujen luovuttajan isyyden vahvistamisen ja jättämällä sosiaalisen äidin vanhemmuuden vahvistamatta, laki rakentaa lapsen synnyttävän (miehettömän) naisen ja isyysoption suostuneen siittiöiden luovuttajan välille kuvitteellisen "parisuhteen". Lakiesityksen ratkaisusta erottuu jälleen heteroseksualisoitunut parisuhdenormi – ajatus naisen ja miehen välillä olleesta romanttisesta tai vähintäänkin seksuaalisesta suhteesta lapsen alkuun saamisen taustalla.

Oikeussosiologi Mary Lyndon Shanley (2001, 130) on erotellut kahden yhdysvaltalaisen oikeustapauksen perusteluista neljä erilaista lähestymistapaa kysymykseen, missä tilanteissa ihmisellä on oikeus vaatia virallisen vanhemmuussuhteen juridista vahvistamista lapseen.²⁵ Nämä ovat: 1) geneettinen yhteys, 2) ihmisten keskinäiset sopimukset tai laillisesti sitovat intention ilmaukset, 3) sosiaalinen ja psykologinen olemassa oleva vanhemmoimissuhde (*parenting relationship*) ja 4) lapsen edun nimissä tapahtuva määrittely.

²⁵ Yhdysvaltain ja Suomen oikeusjärjestelmien erojen vuoksi Shanleyn luonnostelemat lähestymistavat eivät ole suoraan siirrettävissä suomalaiseseen kehykseen, mutta perheideaalien rakentamisen kannalta ne ovat mielenkiintoisia.

Kaikki nämä lähestymistavat ovat läsnä Suomen hedelmöityshoitolaissa, mutta niitä sovelletaan oikeudellisen sukulaisuuden määrittelyyn vähintäänkin epäjohdonmukaisesti. Ensinnäkin siittiöihin liittyvä isyysoptio osoittaa voimakasta sitoutumista geneettisen sukulaisuuden vahvistamiseen, kuitenkin vain naisparien osalta. Toiseksi lakiin sisältyy pyrkimys mahdollistaa lapsen vanhemmuussuhteista sopiminen, mutta vain nais-mies-pareilla, esimerkiksi avioliiton tai hedelmöityshoitoihin annettavan suostumuksen kautta. Kolmanneksi myös sosiaalisen vanhemmuuden oikeudellinen vahvistaminen on sidottu vanhemman sukupuoleen ja parisuhdestatukseen – vain sosiaalisesta miesvanhemmasta, joka elää parisuhteessa biologisen tai biogeneettisen naisvanhemman kanssa, voi tulla myös hedelmöityshoitojen avulla syntyneen lapsen juridinen vanhempi. Geneettinen yhteys sukusolujen luovuttajan ja lapsen välillä saa siis väistyä sosiaalisen vanhemmuussuhteen tieltä ainoastaan heteroparien kohdalla. Jos miesvanhempaa ei ole saatavilla, riittää lapselle lain mukaan yksi juridinen naisvanhempi.

Suomen hedelmöityshoitolaissa näiden vanhemmuuden kriteerien prioriteettijärjestyksen määräävät heteroseksuaalinen sukupuolijärjestys ja parisuhdenormi, tässä järjestyksessä. Näiden normien kautta tulkitaan myös Shanleyn neljättä lähestymistapaa, ”lapsen etua”, esimerkiksi luovuttajan ja sosiaalisen äidin asemaa järjestettäessä. Heteroparisuhdenormatiivisuus toimii edelleen Suomen hedelmöityshoitolaissa ensisijaisena ”lapsen edun” määrittäjänä ja vanhemmuussuhteen vahvistamisen legitimoivana tekijänä. Suomen laissa lapselle, joka

syntyy hedelmöityshoitojen avulla ”miehettömälle” naiselle, konstruoidaan ”oikeat vanhemmat” biogeneettisen sukulaisuuden avulla rakennetun metaforisen parisuhteen kautta, jotta lapsen perhe toistaisi heteroseksuaalista perheideaalia (vrt. Weston 1997, 169–170; Hayden 2005). Tällainen tilanne rakentuu *heteroydinperheen diskurssin hegemoniassa*, jossa heteroparisuhde asettuu ensisijaiseksi sukulaisuuden määrittymisen kontekstiksi.

Toisaalta laki kuitenkin sallii hedelmöityshoidot myös kaikille ilman parisuhdetta eläville naisille, toisin kuin Ruotsissa. Suomessa näyttäisikin olevan yhdentekevää, onko naisella parisuhdetta vai ei, ellei parisuhde ole miehen kanssa. Heteroparin tapauksessa isyys luonnollisesti säilyy ”perheessä” eikä luovuttajalla ja jälkeläisellä ole minkäänlaisia juridisia siteitä eikä oikeuksia toisiinsa (ks. myös Juvonen 2006, 50). Heteronormatiivisen parisuhdelogiikan puitteissa hedelmöityshoitolaki on siis rakentanut lainsäädäntöön erityisen ”miehettömien naisten” ryhmän, joiden lasten vanhemmuussuhteet määrittyvät eri tavoin kuin sellaisten naisten, jotka elävät parisuhteessa miehen kanssa.

Äitejä, isiä ja muita vanhempia

Suomen ja Ruotsin vanhemmuutta määrittelevissä lainsäädännöissä kaikkien muiden kuin synnyttävän äidin vanhemmuudet ovat jännitteisissä suhteissa keskenään ja neuvottelun kohteena. Mutta lakiteksteiltä vaadittava normatiivisuus pakottaa terminologisesti määrittelemään vanhemmuuden positiot ainakin hetkellisesti sitovalla

tavalla. Analysoimissani tapausesimerkeissä konkretisoituvat lainsäädännön vaikeudet sisällyttää itseensä yhdenvertaisesti rakenteita, jotka eivät sellaisenaan toista heteronormatiivista perhejärjestystä. Samalla niissä materialisoituvat yhteiskunnalliset käsitykset vanhemmuudesta ja sukulaisuuden rakentumisen oikeudellisista perusteista.

Lakiteksteissä myös muiden kuin heteroseksuaalisten ydinperheiden vanhemmuutta tuotetaan ja määritellään hegemonisen heteroydinperhediskurssin kautta. Epänormatiiviset sosiaaliset vanhemmuussuhteet pyritään merkityksellistämään normatiivisten positioiden kautta, tavalla, jolla ne tulisivat mahdollisimman tarkasti osaksi olemassa olevaa symbolista järjestystä ja lakkaisivat häiritsemästä tai kyseenalaistamasta sitä. (Vrt. Butler 2000, 69–72.) Tarkastelemani tapausesimerkki Ruotsin laista kuitenkin osoittaa, kuinka normalisaatioprosessi säröilee, kun laki ei tekstinä pystykään sisällyttämään naisparin toisen osapuolen äitiyttä eikä kokonaan sulauttamaan epänormatiivista vanhemmuuspositiota sukulaisuuden symboliseen järjestelmään. Samalla prosessi tuottaa tilanteen, jossa sosiaalisen vanhemman äitiys jää esimerkiksi huoltajuuden määrittymisen suhteen toissijaiseen asemaan suhteessa biogeneettiseen äitiyteen ja aviomiehen (ei-biologiseenkin) isyyteen. Sosiaalinen *förälder*-vanhempi kykenee kuitenkin käyttämään lain voimaa ja puhevaltaa lain piirissä. Suomen hedelmöityshoitolain puitteissa tämä ei ole mahdollista, sillä lakitekstissä ei edes mainita ”miehettömän” naisen mahdollisuutta elää parisuhteessa naisen kanssa.

Molempien maiden lainsäädännöissä naisparin vanhemmuus näyttäisi ensinäkemältä voivan kyseenalaistaa normatiivisia vanhemmuuden määrittymisen muotoja. Se on kuitenkin pyritty palauttamaan kulttuurisen symbolisen järjestyksen alle ja osaksi hyväksytyä heteronormatiivista yhteiskuntajärjestystä. Suomen ja Ruotsin lainsäädännöt rakentavat vanhemmuutta olennaisilta osin toisistaan eroavien normien kautta. Molemmissa maissa lainsäädäntö pohjaa kyllä hegemoniselle heteroydinperhe-diskurssille, mutta Ruotsissa paino asettuu *ydinperheen* vaatimukselle, jonka piiriin ollaan valmiita sisällyttämään myös naisparin ydinperhe. Suomessa painopiste on *heteroparisuhteen* ideaalissa, jota pidetään yllä isyyden vahvistamisella, vaikka parisuhde ja jaettu vanhemmuus arjessa rakentuisi kahden naisen välille.

Suomen ja Ruotsin uudet lait ovat lopulta avanneet (tai Suomen osalta jättäneet kieltämättä) naisparien hedelmöityshoidot. Siltä osin niiden voi sanoa kyseenalaistavan ajatuksen homoseksuaalisuudesta ”luonnostaan” ei-reproduktiivisena (vrt. Kuosmanen 1996 a & b) sekä purkavan reproduktion tiukkaa sitomista heteroseksuaaliseen sukupuoliyhteyteen (vrt. Carsten 2004). Lakitekstien lähempi tarkastelu kuitenkin osoittaa, että tavat joilla erilaiset perhemuodot tunnistetaan tai jätetään tunnistamatta lainsäädännössä eroavat toisistaan olennaisesti. Lakiteksteissä konkretisoituu se, miten ja millä ehdoilla lainsäädäntö kutsuu yksilöitä laeissa määriteltyihin positiioihin. Edellytyksenä kutsutuksi tulemiselle on asettuminen lain kannalta ymmärrettävään asemaan, tai Edenheimin sanoin ”normatiivisten vaatimusten esittäminen” (Edenheim 2006,

132). Näiden normatiivisten vaatimusten rajoista kertoo se, minkälaisia mahdollisuuksia lainsäädäntö on sulkenut pois. Ruotsissa tällainen on esimerkiksi itsellisen naisen hedelmöityshoito ja Suomessa nais- tai miesparin jakama vanhemmuus.

Antu Soraisen (2006, 37) mukaan lesbo- ja homoyhteisöissä “luodaan uusia perhemalleja, jotka ’kumoamalla säilyttävät’ heteroseksuaaliset perhearvot.” Tällä Sorainen viittaa siihen, kuinka lesbo- ja homosubjektit pyrkivät tulemaan lainsäädännön ja yhteiskunnallisen järjestyksen kannalta ymmärrettäviksi tavoilla, jotka edellyttävät sitoutumista vallitseviin normeihin. Samalla näihin perhemalleihin liittyy Soraisen mukaan kunniallisuuden tavoittelu, joka on leimannut modernia seksuaali-identiteettipoliittikkaa 1970-luvulta lähtien (mt). Aineistossani tämän ”kunniallisuuden” ehdoksi asettuu mahdollisimman sulava sopeutuminen hegemoniseen heteroydinperheen diskurssiin, ja tässä sopeutumisessa on selviä eroja erilaisten perhemuotojen tai sosiaalisen elämän järjestysten kannalta. Ydinperheet, olivatpa ne nais-mies, nais-nais tai mies-mies -perheitä, sopeutuvat siihen paremmin kuin uusperheet tai moniapilaperheet. ”Heteroperheet” sulautuvat siihen, päinvastoin kuin naisparien perheet, joita siihen on soviteltava erillisillä vanhemmuuden määrittymisen säännöksillä. Miesparien perheet taas näyttäisivät jäävän perhediskurssien laitamille, tosin Ruotsissa toteutunut adoptio-oikeus antaa näille perheille ainakin periaatteellisen tunnustuksen. Voi myös kysyä, Antu Soraisen sanoin, minkälaisia hierarkioita tai anti-oikeuksia lainsäädännön uudet muotoilut rakentavat. ”Onko esimerkiksi yksinelä-

vällä homomiehellä oikeus lisääntyä, tai onko kahdella lesbonaisella, jotka eivät halua mennä naimisiin eivätkä halua lapsia, silti oikeus jonkinlaiseen elämänjärjestykseen, joka huomioitaisiin tässä yhteiskunnassa?” (Jämsä et. al. 2005, 56.)

Lain normatiivisessa järjestelmässä ei-heteronormatiiviset perhemuodot merkityksellistyvät suhteessa aiempiin positioihin ja linjauksiin (esimerkiksi kahden vanhemman maksimi), jotka eivät veny vastaanottamaan kovin radikaalisti subversiivisia perhemuotoja. Laki säätelee erilaisia ei-heteronormatiivisia käytäntöjä omista lähtökohdistaan käsin, jolloin kaikki perhemuodot rakentuvat lain näkökulmasta vain tiettyjen positioiden kautta. Vanhemmuudet, jotka eivät pysty sisältymään näihin positioihin, esim. miehen sosiaalinen vanhemmuus irrallaan heteroparisuhteesta tai kaikki sellaiset vanhemmuudet, jotka ylittävät kahden vanhemman maksimin, jäävät lainsäädännön kannalta näkymättömiksi. Siten ne jäävät lain turvan, mutta toisaalta myös sen normatiivisen säätelyn katvealueelle.

Kiitän käsikirjoituksen paneutuneesta ja arvokkaasta kommentoinnista *SQS-lehden* vierailevaa päätoimittajaa Paula Kuosmasta. Kiitän myös Kristiina-instituutin tutkijaseminaarin osallistujia sekä erityisen lämpimästi kahta anonyymiä refereetä.

LÄHTEET

Lait

Suomi:

Isyyslaki, 5.9.1975/700

Laki hedelmöityshoidoista, 22.12.2006/1237

Ruotsi:

(kaikki Ruotsin lait löytyvät hakemalla tunnusnumerolla Svensk Författningssamlingista (SFS) osoitteesta: <<http://www.riksdagen.se/webbnav/index.aspx?nid=3910>>)

Lag om genetisk integritet m.m. 2006:351

Folkbokföringslag, 1991:481

Föräldrabalken, 1949:381

Föräldraledighetslag, 1995:584

Namnlag, 1982:670

Lakiesitykset

Suomi:

HE 3/2006: Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi hedelmöityshoidoista ja isyyslain muuttamisesta. Luettavissa osoitteessa <http://www.finlex.fi/fi/esitykset/he/2006/20060003>.

LA 140/2005: Laki sukusolujen ja alkioden käytöstä hedelmöityshoidoissa. (Päivi Räsänen, kd.). Luettavissa osoitteessa http://www.eduskunta.fi/faktatmp/utatmp/akxtmp/la_140_2005_p.shtml.

www.eduskunta.fi/faktatmp/utatmp/akxtmp/la_140_2005_p.shtml.

HE 76/2002: Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi sukusolujen ja alkioden käytöstä hedelmöityshoidossa ja isyyslain muuttamisesta. Luettavissa osoitteessa <http://www.finlex.fi/fi/esitykset/he/2002/20020076>.

Ruotsi:

Prop. 2004/05:137. Assisterad befruktning och föräldraskap. Luettavissa osoitteessa http://www.riksdagen.se/webbnav/index.aspx?nid=37&dok_id=GS03137&rm=2004/05&bet=137.

Painamattomat lähteet

Eduskuntakeskustelu hallituksen esityksestä laeiksi hedelmöityshoidoista ja isyyslain muuttamisesta to 12.10.2006. Luettavissa osoitteessa http://www.eduskunta.fi/faktatmp/utatmp/akxtmp/ptk_100_2006_ke_p_1.shtml. Luettu 20.2.2007.

Rossi, Kaija 2003: Teknologia-avusteisen lisääntymisen etiikkaa. Julkaisematon lisensiaatintyö, Turun yliopisto.

Rossi, Kaija 2006: ”Oikeasti lapseton? Lapsettomuuden ongelman heteronormatiivisen määrittelyn ja käytäntöjen kyseenalaistamisen mahdollisuudesta” Työryhmäpuheenvuoro. Pervot Ajat, Turun yliopisto ja Åbo Akademi 1.10.2006.

LA 140/2005 vp: Laki sukusolujen ja alkioden käytöstä hedelmöityshoidoissa (Päivi Räsänen /kd ym.). Luettavissa

osoitteessa http://www.eduskunta.fi/faktatmp/utatmp/akxtmp/la_140_2005_p.shtml. Luettu 7.3.2007

LaVM 12/2006 vp: Lakivaliokunnan mietintö hallituksen esityksestä laeiksi hedelmöityshoidoista ja isyyslain muuttamisesta. Luettavissa osoitteessa http://www.eduskunta.fi/faktatmp/utatmp/akxtmp/lavm_12_2006_p.shtml. Luettu 7.3.2007

Kirjallisuus

Burrell, Riitta 2003: *Naisia ja sikiöitä*. Avustetusta lisääntymisestä ja sikiön oikeuksista. Helsinki: Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisut.

Butler, Judith 2000: *Antigone's Claim – Kinship Between Life and Death*. New York: Columbia University Press.

Butler, Judith 2004: *Undoing Gender*. New York & London: Routledge.

Carsten, Janet 2004: *After Kinship*. Cambridge University Press.

Collier, Richard 2000: ”Straight families, queer lives?” Teoksessa Stychin, Carl & Herman, Didi (toim.): *Sexuality in the legal arena*. Lontoo: Athlone Press, 164–177.

Edenheim, Sara 2005: *Begärets Lagar. Moderna statliga utredningar och heteronormativitetens genealogi*. Brutus Östlings Bokförlag Stockholm/Stenhag: Symposion.

Foucault, Michel 2002/1976: *Sexualitetens historia, Band 1, Viljan att*

veta. Uddevalla: Daidalos.

Hamrud, Annika 2005: *Queerkids*. Riga: Normal Förlag.

Hayden, Corinne B. 2005: ”Gender, Genetics and Generation: Reformulating Biology in Lesbian Kinship.” Teoksessa Robertston, Jennifer (toim.): *Same Sex Cultures and Sexualities. An Anthropological Reader*. Blackwell Publishing, 116–137.

Jokinen, Arja ja Juhila, Kirsi 1999: ”Diskurssianalyttisen tutkimuksen kartta.” Teoksessa: Jokinen, Arja, Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero: *Diskurssianalyysi liikkeessä*. Tampere: Vastapaino, 54–97

Jokinen, Arto 2004: ”Diskurssianalyysin kourissa. Sotilasteksteissä muotoutuva miehisuus.” Teoksessa Liljeström, Marianne (toim.): *Feministinen tietäminen. Keskustelua metodologiasta*. Tampere: Vastapaino, 201–208.

Juvonen, Tuula 2006: ”Lapsi pesuveden mukana.” Teoksessa Moring, Anna (toim.): *Sukupuolen politiikka. Naisten äänioikeuden 100 vuotta Suomessa*. Keuruu: Otava, 43–54.

Jyränki, Juulia 2005: ”Kummia naisia, outoja oikeuksia. Oikeustiedettä queer-teorian ja naisoikeuden leikkauspisteissä.” *Oikeus* 2:2005, 157–177.

Jämsä, Juha 2005: *Isä, joka on homo. Homomiehen perhe ja vanhemmuus*. SETA-julkaisu, Helsinki: SETA ry.

Jämsä, Juha, Mustola, Kati ja Sorainen, Antu 2005: ”Queer-lakia säätämässä? Hedelmöityshoitolakikeskustelu etsii perheen rajoja.” *Naistutkimus – Kvinnoforskning* 2/2005, 52–55.

Kuosmanen, Paula 1996a: "Lesboäitiys: näkymätön identiteetti." Teoksessa: *Vanhemmuuksia. Oikeuden nainen – naisen oikeus –projektin seminaarijulkaisu*. Helsingin yliopiston yksityis-oikeuden laitoksen julkaisuja 45, Helsinki: Yliopistopaino, 77–107.

Kuosmanen, Paula 1996b: "Lesboäitiys – diskursiivisesti mahdoton positio modernissa sukupuolijärjestelmässä." Teoksessa Silius, Harriet ja Wrede, Sirpa (toim.): *Moderskap och reproduktion - Möjligheter och marginaler*. Turku: Publikationer från Institutet för kvinnoforskning vid Åbo Akademi nr 9, 150–207.

Kurki-Suonio, Kirsti 1999: *Äidin hoivasta yhteishuoltoon – Lapsen edun muuttuvat oikeudelliset tulkinnat*. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja, A-sarja n:o 222, Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys.

Malin, Maili 2006: *Biovalta, toiseus ja naisten toimijuus hedelmöityshoidoissa*. Stakes, tutkimuksia 156. Helsinki: Gummerus.

Malin, Maili & Burrell, Riitta 2004: "Third Party Assisted Conception in Finland. Teoksessa Blyth, Eric ja Landau, Ruth (toim.): *Third Party Assisted Conception Across Cultures: Social, Legal and Ethical Perspectives*. Lontoo: Jessica Kingsley Publishers, 73–93.

Mustola, Kati 2000: "Uudet lisääntymismenetelmät, lääketieteellistäminen ja rotuhygienian haamu" *Naistutkimus-Kvinnoforskning* 2/2000, s. 76–88.

Niemi-Kiesiläinen, Johanna, Honkatukia, Päivi, Karma, Helene

ja Ruuskanen, Minna 2006: "Johdanto: Diskurssianalyysiä juristeille." Teoksessa Niemi-Kiesiläinen, Johanna et.al. (toim.): *Oikeuden tekstit diskursseina*. Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys, 9–18.

Rossi, Leena-Maija 2006: "Heteronormatiivisuus. Käsitteen elämää ja kummastelua" *Kulttuurintutkimus* 3:2006, 19–28.

Shanley, Mary Lyndon 2001: *Making babies, making families: What matters most in an age of reproductive technologies, surrogacy, adoption, and same-sex and unwed parents*. Boston: Beacon Press.

Sorainen, Antu 2000: "Rikoslain heteronormatiivisuus ja seksuaalinen lainsuojattomuus: Saman sukupuolen välisen seksuaalisuuden sääntely Suomen rikoslain historiassa." *Naistutkimus-Kvinnoforskning* 2/2000, 8–27.

Sorainen, Antu 2006: "Siveellisyydestä seksuaalisuuteen." *Kulttuurintutkimus* 3:2006, 19–28.

Stenholm, Sara & Strömberg, Cecilia 2004: *Homofamiljer*. Finland: Wahlström & Widstrand.

Vuori, Jaana 2001: *Äidit, isät ja ammattilaiset: sukupuoli, toisto ja muunnemat asiantuntijoiden kirjoituksissa*. Tampere: Tampere University Press.

Weston, Kath 1997/1991: *Families We Choose; Lesbians, Gays, Kinship*. New York: Columbia University Press.